

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій у теоретичному ракурсі

16–17 травня 2008 року на факультеті соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка відбулася V Всеукраїнська науково-практична конференція “*Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій*”, організована спільно із Соціологічною асоціацією України та Інститутом соціології НАНУ. У конференції взяли участь понад сто професійних соціологів, викладачів соціологічних дисциплін та молодих науковців, які представляли провідні освітні й наукові заклади різних регіонів України і зарубіжжя.

На урочистому відкритті конференції з вітальними словами до учасників та гостей звернулися декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Андрій Горбачик** та директор Інституту соціології Національної академії наук України **Валерій Ворона**.

Перше слово для доповіді “*Університетська автономія як соціальний конструктор*” було надано президентові Соціологічної асоціації України, ректорові Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна **Вілю Бакірову**. Виступ академіка НАН України, директора інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України **Юрія Пахомова** “*Сучасне українське суспільство і перспективи євроінтеграції*” спирався на дані Європейського соціального дослідження і дані моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України з урахуванням динаміки соціально-економічних показників країни. Доповідач змалював доволі песимістичну картину майбутнього українського соціуму та перспектив євроінтеграції України. Полемічний дух доповіді дав поштовх до дискусії навколо питань інтеграції.

Однією з найяскравіших подій конференції був приїзд у Київ **Тетяни Заславської**, знаного соціолога, економіста, академіка Російської академії наук. Т.Заславська разом зі своєю колегою **Маринною Шабановою**, професором Вищої школи економіки, зробили доповідь з теми: “*Нове покоління ділових людей Росії: діяльно-структурний аналіз*”. Головний висновок дослідження цієї групи росіян полягає в тому, що вони утворюють не просто формально-статистичну групу; у цієї спільноти сформовано схожі ціннісні орієнтації та стилі життя, і вона має здатність впливати як на економічну, так і на соціальну сфери життєдіяльності російського суспільства.

З доповіддю “*Метаморфози соціальної структури*” виступив завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України **Сергій Макеєв**. Він визначив два основні етапи в розвитку українського суспільства. Перший етап — до 1998 року — доба зниження якості життя громадян. Другий — після 1998 року — поліпшення макроекономічних показників, рівня життя й задоволеності громадян своїм життям. Доповідач окреслив п'ять найзначущіших проявів метаморфози соціальної структури: 1) плюралізація власності, становлення інституту ринку, перерозподіл престижності професій, перехід людей з державного сектору економіки у приватний; 2) ефект “спливаючих реліктів” — несподіване поширення віджилих форм (наприклад, масове “човникарство” 1990-х років); 3) втрата домінантного статусу; 4) приписування домінантності новим соціальним категоріям; 5) зростання нерівності шансів та можливостей.

“Соціальна структура, й не тільки в нашому національному випадку, — підбив підсумок доповідач, — це всевіт, що розширюється, як у сенсі появи нових елементів, так і в сенсі ослаблення інтенсивності того поля, яке покликано підтримувати відносно стійкі конфігурації елементів у структурі. А ослаблення цього поля помітно підвищує ступінь свободи цих елементів один щодо одного. Втрачено, — може, тимчасово, може, назавжди — можливість уявляти її як кристал. Перед нами постає якийсь розплав, у якому зближення й віддалення елементів відбуваються спонтанно. Останнє зовсім не означає того, що ми не здатні реагувати, тобто описувати й спробувати зрозуміти метаморфози соціальної структури”.

У доповіді завідувача кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, професора **Володимира Судакова** “*Соціальна інтеграція як онтологічний процес та категорія соціологічної теорії*” зроблено наголос на тому, що сучасні соціологічні дослідження інтегративної специфіки суспільного життя набувають особливої актуальності у зв'язку з пошуком адекватних новітнім регіональним і глобальним соціальним трансформаціям організаційних стабілізаційних механізмів. Такі дослідження засвідчують пізнавальні труднощі, зумовлені суперечливим і багатовимірним характером соціальної інтеграції як стимулу утворення різноманітних організаційних форм суспільного життя і водночас не менш дієвого стимулу їх руйнації. Сучасні суспільні трансформації в пострадянських суспільствах унаочнюють потребу в породженні нових та зміні наявних

функціональних режимів більшості соціальних інститутів на принципах ринкової конкуренції, демократії та світоглядного плюралізму. Проте не менш важливим і вкрай болісним чинником сучасних суспільних перетворень є процес соціальної дезінтеграції — свідомої та спонтанної руйнації неефективних та консервативних інститутів економічної, політичної та духовної царин суспільного життя.

На думку доповідача, категорія “соціальна інтеграція” за своїм змістом є однією із “неелементарних” соціологічних абстракцій, яка відображає різні за змістом онтологічні реалії суспільного життя. Процес соціальної інтеграції є атрибутивною рисою соціальної реальності, генетичним детермінантом системної єдності суспільного життя. У найвпливовішій традиції функціоналістського мислення процес соціальної інтеграції зазвичай витлумачують у двох значеннях: 1) у функціональному — як процес перетворення відносно самостійних або слабко зв’язаних між собою суб’єктів (індивідів, груп, інститутів) у самодостатню цілісну систему; 2) в технологічному — як процес встановлення та створення оптимальних зв’язків між соціальними суб’єктами з метою гуманізації суспільного життя та гармонізації суспільних відносин. Натомість у суб’єктивістських соціологічних теоріях процес соціальної інтеграції досліджують крізь призму проблеми типізації систем індивідуальної діяльності, тобто під кутом зору, який виявляє інтенцію до колективних дій. Однак загальною вадою таких теорій є їх неспроможність пояснити природу комунікативного ефекту — як онтологічної основи соціальної інтеграції. В концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса пропонується обґрунтування соціальної інтеграції як процесу, що відображає просторову диспозицію соціальних суб’єктів, об’єднаних різними типами комунікації (консенсус, кооперація, конкуренція, конфлікт). Згідно з теорією комунікативної дії, суспільство як соціальна система стає самодостатньою через вплив процесу соціальної інтеграції на два інші фундаментальні процеси суспільного життя — соціалізацію та культурну репродукцію. У підсумку доповідач аргументував, що чинники просторової комунікативної диспозиції соціальних суб’єктів та самодостатності є найважливішими атрибутивними рисами процесу соціальної інтеграції як онтологічного процесу суспільного життя.

Продовжила тему аналізу соціальної структури українського суспільства завідувач кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка професор **Ольга Куценко** у доповіді “*Кристалізація інституціонального дизайну й невизначеності: неоінституціональні перспективи пояснення динаміки українського суспільства*”. Аналіз українського суспільства Ольга Дмитрівна здійснювала з позиції неоінституціональних теорій. На її думку, з 1990-х років у розвитку українського суспільства вирізняються три основні трансформаційні фази.

Перша (1990–1998 роки) — це фаза занепаду, посткомуністичної депресії. Формою суспільних відносин став хаотичний капіталізм, а головною характеристикою соціальної системи — висока невизначеність щодо майбутнього. Друга фаза (кінець 1990-х — 2005 рік) — відновлення, час соціального прогресу. Особливістю цієї фази є виявлення нової інституціональної форми, так званого комбінованого капіталізму, за якого спосіб соціального регулювання ґрунтується на таких базових елементах, як ринок, державне втручання і соціальний та економіко-політичний сектор. На цій фазі відбувалося нагромадження капіталу завдяки прибуткам й інвестиціям. Розлад між соціальними очікуваннями й винагородою, з одного боку, та неефективність політичних інститутів — з іншого, призвели до масової незадоволеності й підштовхнули до соціального вибуху. Соціальний вибух у формі “Помаранчевої революції” стимулював пошук узгодження між основними соціальними інститутами, мобілізацію соціальних акторів і, як результат, уможливив перехід суспільства до нової фази подальшого інституціонального розвитку. Початок третьої фази датується 2005–2006 роками. Це нова фаза розвитку українського суспільства,

пов'язана із кристалізацією неокласичного європейського шляху розвитку ринку, базованого на комбінованому капіталізмі й супроводжуваного деякими успіхами в мобілізації громадянського суспільства й певним прогресом демократії. Обґрунтованість виокремлення таких фаз доповідачка підтвердила низкою емпіричних індикаторів, таких як динаміка валового національного продукту, рівня підтримки демократії в Україні тощо.

Наприкінці доповіді О.Куценко підсумувала: “Сформована ситуація в Україні розкриває істотну соціальну невизначеність подальшого розвитку України, пов'язану з латентним протестним потенціалом і потенціалом політичного радикалізму, що і далі накопичується навіть за умов помітного інституціонального поліпшення українського суспільства. Латентний протестний потенціал і радикалістський політичний потенціал можуть виявлятися у різних формах соціальної активності, і не обов'язково політичних. Нещодавній досвід України й Польщі підтверджує можливість перетворення цього потенціалу в громадянські й економічні форми. Громадянські форми можуть означати завершення народження громадянського суспільства України. Економічні форми, їхня активізація можуть виявитися у поліпшенні масового економічного становища і зростанні задоволеності різними аспектами взаємодії індивідів і суспільства”.

В рамках пленарного засідання Тетяна Заславська презентувала видання своїх вибраних творів у трьох томах. Перший том — “Соціальна економіка й економічна соціологія” — об'єднує дослідження 1966–1982 років, присвячені соціально-економічним проблемам радянського села. У другому томі — “Трансформаційний процес у Росії: У пошуках нової методології” — зібрано дослідження, об'єктом яких стає суспільство в цілому, а предметом — базові для “перебудови”, ліберальних економічних реформ та трансформаційного процесу загалом соціальні механізми. Третій том — “Моє життя: спогади та роздуми” — оповідає про основні етапи життя авторки з акцентом на формуванні її як ученого, педагога і громадського діяча. Особливе місце тут посідає документальна повість-драма про початок війни, коли (за першого бомбування Москви) загинула мати авторки. Основу повісті становить листування членів родини, розкиданих війною у різні куточки СРСР, від Москви і Києва — до Кзил-Орди та фронту¹.

Розповідала Тетяна Заславська не тільки про свій доробок, а й про життя загалом, про причини інтересу до різних тем, висвітлених у її працях, про життєві події, під час яких вона їх писала. Причину написання спогадів авторка сформулювала так: “Якщо вже щось залишити послідовникам, то в зібраному стані, акуратно. Зрозуміти наукові праці, не знаючи життя, всього контексту, дуже складно. Я відчула потребу написати спогади. Це історія становлення особистості. У ній багато роздоріж, коли я вирішувала щось, вибирала між чимось. Головним же чином, це історія моєї праці, якщо, звичайно, не брати до уваги київського дитинства”.

Тетяна Іванівна розповідала: “Я за походженням саме з київського дитинства. Дідусь був професором Київського університету, і я зростала у вищих колах київської інтелігенції. Я цим повітрям дихала й надихалася на все життя... Вступила на фізичний факультет. Але мені там було не цікаво. А коли на третьому курсі з'явилася політична економія, я зрозуміла, що це — що мені треба. Мене цікавила наука про людські відносини. І я перейшла на економічний факультет. А потім, коли у 60-х роках я познайомилася із соціологією, одразу стала нею займатися. Соціологія мені здалася найбільш захопливою, найцікавішою наукою, і я стала схилитися в її бік”.

Свою творчість Т.Заславська розділяє на два етапи: “Від села — окремого сектора суспільства — до суспільства в цілому”. Вона розповіла про причини свого інтере-

¹ Короткий зміст томів див.:

<http://www.economizdat.ru/cgi-bin/maina.cgi?page=autor&link=dataautors:0001CF>.

су до села: “У мене був такий борг. Чому? Може, тому що батько був у мене із селянського роду, я бувала в родичів у селі. Може, коріння позначалося. Уже в 16 років я дуже багато їздила в колгоспи. Потім, під час роботи в інституті економіки, я познайомилася із глибинними інтерв’ю, засобами яких ми досліджували колгоспи. Всі ці люди розповідали мені про свої проблеми, і я почувала себе зобов’язаною їм допомогти. Моя дисертація розкривала проблеми села. Мені хотілося допомагати селу”.

Із натхненням гостя Тетяна Іванівна розповіла про своє життя й роботу в Новосибірському Академмістечку: “Новосибірське Академмістечко — це ковток свіжого повітря, острівець волі для науки в масштабах усього Радянського Союзу. Я вважаю, що переїзд туди працювати був найщасливішим кроком у моєму житті. Працювати там було надзвичайно цікаво. Ми багато їздили в соціологічні експедиції, спілкувалися із сільськими жителями”. Пояснюючи зміщення інтересів від села в бік усього суспільства, Т.Заславська зазначила: “Перехід від села до суспільства відбувся через розуміння загальної непридатності суспільних відносин в аграрному секторі. А оскільки аграрний сектор — це частина всього суспільства, яка сильно впливає на нього, я дійшла висновку, що у всьому суспільстві існують нежиттєздатні суспільні відносини. Село почало відходити. Наступала нова тематика. Я розуміла, що потрібна перебудова суспільних відносин у рамках всієї країни. А якщо потрібна така перебудова, то яка вона має бути? Які сили мають бути задіяні? Такі питання хвилювали мене в ті роки”.

Наприкінці 1960-х років Тетяна Заславська переїжджає до Москви. Дещо раніше, ще в Новосибірську, її було обрано членом-кореспондентом Академії наук СРСР і головою Російської соціологічної асоціації. У Москві вона разом із Юрієм Левадою, Борисом Грушніним та іншими відомими соціологами займається організацією Всесоюзного центру дослідження громадської думки (ВЦДГД). Основною проблематикою її подальших пошуків упродовж останніх десятиліть ХХ століття стає трансформація російського суспільства, розроблення теорії. Нині Тетяна Іванівна Заславська продовжує активно працювати, досліджуючи сучасне російське суспільство. Її розповідь зачарувала слухачів, збуджуючи інтерес до її творчості.

Чимало зацікавлених учасників зібрав круглий стіл, присвячений десятилітньому ювілею журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”. Зустріч перетворилася на продуктивну дискусію редакторів журналів та фахових періодичних видань України, Росії й Білорусі щодо якості соціологічних публікацій, особливостей провідних соціологічних часописів пострадянського простору, труднощів, проблем та досягнень сучасного професійного медіа-простору соціології.

У дискусії взяли участь головний редактор журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” Євген Головаха, головний редактор журналу “Социологические исследования” Жан Тощенко (Москва), заступник головного редактора часопису “Социологический журнал” Лариса Козлова (Москва), декан факультету філософії та соціальних наук Білоруського держуніверситету Анатолій Рубанов (Мінськ), директор Центру соціологічних та політичних досліджень Білоруського держуніверситету Давид Ротман (Мінськ), головний редактор збірника наукових праць “Методология, теория и практика социологического анализа современного общества” Віль Бакіров (Харків), відповідальний редактор Вісника Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методология, теория, методы” Людмила Сокурянська (Харків), головний редактор журналу “Український соціум” Ольга Балакірева (Київ). Наталія Черниш (Львів) презентувала Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка, серію “Соціологія”. Викликали жваве обговорення питання про узгодження вимог до фахових публікацій провідних журналів із вимогами ВАК; щодо профільності видань, проблем роботи редакційної колегії та “зворотного зв’язку” з авторами публікацій;

популярності фахових періодичних видань і їхньої “цільової аудиторії”, а також питань професійної етики, зокрема плагіату.

Другий день роботи конференції тривав у секційних засіданнях, де обговорювали найрізноманітніші аспекти соціальної нерівності та соціальної інтеграції як у теоретичному, так і в емпіричному вимірі.

На секції *“Концептуальні стратегії дослідження соціальної інтеграції”* **Володимир Судаков** (Київ) звернув увагу на інтеграцію в контексті соціальної онтології буття суспільства. **Юлія Сорока** (Харків) наголосила на значення актуальних категорій та схем соціального сприйняття, що формують та одночасно обмежують інтегративний потенціал суспільства, а також міжкультурну чутливість як особливу настанову сприйняття, що впливає на процеси інтеграції в полікультурному соціумі. **Володимир Резнік** (Київ) доводив, що одним із концептуальних засобів дослідження інтегративних процесів є поняття “легітимність” та “легітимація”. **Віктор Пасісниченко** (Харків) зазначив інтегративний потенціал кольорових революцій, наполягаючи на їх принципово непідвладній управлінню та проектуванню природі. **Юрій Савельєв** (Київ) запропонував погляд на місце України в сучасних процесах європейської інтеграції на підставі концептів модернізації та периферійного суспільства. Розвиваючи тему, **Галина Щерба** (Львів) презентувала результати соціологічного дослідження таких аспектів європейської інтеграції, як євро-регіональна співпраця, стан поінформованості, орієнтацій та настанов населення західних областей України щодо євро-регіонів. Розгляд іміджу країни як чинника євроінтеграції України, а також завдань та стратегії держави, зокрема її дипломатичного корпусу та гуманітарних організацій, у цьому контексті запропонувала **Світлана Балюк** (Харків).

Характеризуючи способи соціологічного аналізу обговорюваної проблематики, **Людмила Архіпова** (Київ) звернулася до семіотичних підходів та процесів інтерпретації, їх значення для досягнення стану інтегрованості соціального цілого. **Олена Жулькевська** (Київ) розкрила особливості дослідження соціальних рухів засобами сітвого аналізу. **Олена Мурадян** (Харків) розглянула питання зв'язку стану інтегрованості суспільства з наявністю ціннісних розрізень між індивідуалістськими та колективістськими орієнтаціями населення.

Ілюстративним доповненням до загального теоретичного та методологічного обговорення секції став виступ **Тетяни Буряк** (Львів) із викладом результатів дослідження цінностей економічної культури населення Львівщини та впливу на інтегративний потенціал суспільства індустріалізму та постіндустріалізму в мавсовій свідомості.

Керівники близьких за проблемними напрямками секцій *“Соціальна нерівність та класи: теоретичні проблеми”* та *“Соціологічні виміри “нових” та “старих” соціальних нерівностей”*, визнані українські фахівці з питань соціального структурування суспільства **Ольга Куценко** та **Сергій Макеєв**, зорганізували дискусії в рамках цих секцій, наголошуючи проблеми теорії та методології у даній царині.

Захоплюю ділилася своїми знахідками, зробленими під час аналізу даних останньої хвилі Європейського соціального дослідження **Олена Злобіна** (Київ). В контексті вивчення соціального самопочуття як чинники соціальної диференціації доповідачка зазначила важливість особистісних складових задоволеності життям, повернувши увагу присутніх до зафіксованого в дослідженні розриву між відчуттям щастя і рівнем задоволеності життям. **Оксана Даниленко** (Харків) презентувала свою книгу “Мова конфлікту в трансформаційному суспільстві: від конструювання історії — до формування соціокультурних ідентичностей”, у якій подано основні результати розроблення лінгвоконфліктологічної концепції та певні ре-

зультати її реалізації у соціологічному вимірюванні конфліктного потенціалу соціокультурних ідентичностей в Україні.

Надя Лобнер (Зальцбург) виклала результати польового дослідницького проєкту, який проводився у дитячих будинках України, Австрії та Сальвадору і був спрямований на вивчення суб'єктивного сприйняття бідності молоддю віком 13–19 років. Своє завдання авторка вбачала у наданні можливості висловитися тим людям, яким по сьогодні у дослідженнях феномена бідності приділяють мало уваги. Зокрема, доповідачка запропонувала цікавий матеріал включеного спостереження в одному з дитячих будинків Харкова.

Олександр Голіков (Харків) запропонував на розсуд колег свої ідеї щодо ролі компетентності у конструюванні культурного капіталу особистості в інформаційному суспільстві. На його думку, з одного боку, спостерігається процес нормалізації та стабілізації системи соціальних капіталів в Україні, інституціоналізації структури домовленостей щодо цінності різних форм капіталу, а з іншого боку, відбувається інституціоналізація “нових нерівностей”.

Наступна доповідачка, **Оксана Міхеєва** (Донецьк), спинилася на надмірній політизованості мовного питання в Україні, що породжує конкуренцію двох основних сценаріїв розвитку країни — національного (з наголосом на відтворенні “українськості”, передусім на підставі поширення української мови) та політичного (з наголосом на “громадянськості” — тобто відчутті себе громадянином України незалежно від рідної мови та етнічної належності). Поділ України за етнолінгвістичним принципом призводить до формування образу “Іншого” щодо російськомовних українців, коли в суспільній свідомості громадянське суспільство та демократія починають ототожнюватися із україномовністю, а корупція й тіньова економіка — з російськомовністю. На прикладі студентської молоді Донецька доповідачка проблематизувала ситуацію стигматизації — навішування ярликів на певні групи українського суспільства без урахування їхньої внутрішньої неоднорідності.

Андрій Яковенко (Луганськ) загострив увагу на проблемі свободи вибору як дуже важливого за нових умов глобалізованого та технологізованого світу аспекту проблеми нерівності. Адже, з одного боку, відбувається зростання можливостей для реалізації бажань і потреб індивідів, а з іншого — відтворення нових/старих залежностей, які зводять свободу вибору до відтворення старих утилітарних форм діяльності.

На секції **“Громадянська ідентичність та культурні практики”** особливий інтерес викликали доповіді **Анатолія Ручки** (Київ) “Інфраструктурні зміни в культурній сфері сучасного українського суспільства”, **Ірини Чудовської-Кандиби** “Інтегративна функція реклами у сучасному суспільстві”, а також **Олексія Мусієздова** “Громадянська ідентичність: юридичний факт чи метафізична сутність?”.

Роботу секція **“Етнічні та релігійні нерівності”** відкрив виступ керівника секції **Віталія Онищука** “Соціально-політична природа етнічності”. Продовжили тему доповіді **Людмили Литвин** “Толерантність в етносоціологічних дослідженнях”, **Тетяни Коломієць** “Формування національної ідентичності” та **Людмили Рязанової** “Релігійна диференціація українського суспільства”.

З-поміж доповідей секції **“Соціальна політика та технології консолідації українського суспільства”** слід відзначити виступи **Валентина Тарасенка** (Київ) “Проблеми соціального самовизначення українського суспільства” та **Андрія Зоткіна** (Київ) “Соціальні основи українського суспільства”. Жваву дискусію в межах секції викликали, зокрема, технологічні аспекти соціальної політики та культурної й освітньої стратегії.

Велелюдним та плідним було засідання круглого столу **“Показники розвитку сучасного українського суспільства в контексті сучасних європейських досліджень”**, на якому головував декан факультету соціології Київського національ-

ного університету ім. Тараса Шевченка **Андрій Горбачик**. Він презентував результати третьої хвилі Європейського соціального дослідження, що проводилися у 26 країнах Європи з метою подальшого порівняльного аналізу. Як національний координатор проекту в Україні Андрій Горбачик розповів про особливості підготовки та проведення цього масштабного проекту в нашій країні, продемонстрував динаміку низки соціально-економічних показників України в період між другою (2005) та третьою (2007) хвилями дослідження, наголосивши відмінності цих показників в Україні і країнах Європи. Дискусія щодо можливих причин надто різкого коливання показників у часі була дуже жвавою, заторкнувши важливі для соціології проблеми адекватної інтерпретації даних. Учасники круглого столу обговорювали також питання порівняння даних досліджень, якісного аналізу їх як з позиції культурної компетенції, так і з позиції наукової нейтральності.

За відгуками учасників, V Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій” виявилася насиченою і цікавою. Тож гостинні стіни Червоного корпусу Київського національного університету ім. Тараса Шевченка наступного року будуть раді прийняти учасників наступної, VI конференції із проблем розвитку соціологічної теорії.

ОКСАНА ДАНИЛЕНКО,

кандидат соціологічних наук,

докторант Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна

ЛЮДМИЛА МАЛЕС,

кандидат соціологічних наук,

докторант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ТЕТЯНА НІКІТІНА,

аспірант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ОЛЕНА РЕШЕТНЯК,

асистент, аспірант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка